

A KÖZPONTI KATALÓGUSOK MEGVALÓSÍTÁSA ÉRDEKÉBEN

Irta: Michel, Paul Henri
a párisi Bibliothèque Mazarine őre

Több mint ötven esztendő óta elismerik a központi katalógusok hasznos voltát s kívánják megvalósításukat. Több megvalósítási módot javasoltak: közös katalógusokat az egyazon tudományágakra specializált könyvtárak számára, vagy területi illetve országos címjegyzékeket. Sőt az UNESCO egy európai központi címtár kiadását is fontolóra vette. De amiképen egy országos katalógust csak az országban levő valamennyi könyvtár teljes címjegyzéke alapján lehet elkészíteni, úgy egy európai vagy világ-katalógus is csupán az országos katalógusok elkészülte után válik megvalósíthatóvá.

Több kérdésre nézve, valamint az egyes idegen országokban, nevezetesen Németországban, Angliában és az Egyesült Államokban most folyó vagy már be is fejezett munkákra vonatkozólag megelégszünk azzal, hogy Mlle N. L. Malclès a sorbonnei könyvtár őrének kitűnő cikkére utalunk.^{1/}

.....

Fő vonásaiban vázolni szeretnők, hogyan véljük a legjobbnak az ilyen katalógus elkészítésének tervét.

Mellőzve itt a regionális katalógusokkal, a valamely tudományágra vonatkozó katalógusokkal, valamint az analitikus vagy módszeres központi szakkatalógussal kapcsolatos kérdéseket, csupán a szerzők nevét, illetőleg a szerző nélküli műveknél - a címeket ábécé rendben felsoroló országos jellegű központi katalógussal foglalkozunk.

Egyes könyvtárak katalógusai egyetlen betűrendben csoportosítják a szerzők nevét, az anonym művek címét és a tartalomra utaló tárgyszavakat. Ez hiba, amelynek talán nincs hátrányos következménye, ha ezt a módszert közepes jelentőségű könyvtárnál alkalmazzák, de nagy könyvtáraknál s még inkább több könyvtár összevonása esetében helyrehozhatatlan zavart idézhet elő. A tárgy szerinti központi címjegyzéket /amely bizonyos pontosan meghatározandó feltételek mellett hasznos lehet/ teljesen külön kell választani a betűrendestől; ez utóbbit pedig véleményünk szerint két különálló részre kell bontani: a "szerzők"-re és az

^{1/} Les Sources du travail bibliographique. [A bibliográfiai munka forrásai.] l.T. 101-111.lap.

"anonymek"-re.

Ezt az eljárást technikai okok indokolják, amelyeket talán felesleges is előadni: a szerző nélküli műveket nem lehet címeik vagy kezdőszavaik alapján szigorú ábécé sorrendben rendezni: egyes kiadványsorozatok mesterkélt címszavak alá kell csoportosítani, s ebből olyan besztási nehézségek támadnak, amelyekkel jobb nem tetézni a tulajdonnevek helyesírásával kapcsolatos nehézségeket. Ez utóbbiak éppen elég gondot fognak okozni azoknak, akiknek az lesz a feladatuk, hogy a könyvtárak százaiból származó katalóguscédulák alapján jó és egységes helyesírással állítsanak össze szerzői névjegyzéket.

Általánosságban az országos központi katalógust megalapozó címleírás megszerkesztésénél és az osztályozásánál olyan szabályoknak kell érvényesülniük, amelyek igen komolyan számolnak a rendezendő anyag óriási méreteivel. Az első ilyen szabálynak tehát azt kellene kimondani, hogy a címleírások rövidek és tömörek legyenek. A könyvek leírását nem szabad megterhelni sem a tartamukra sem pedig a nyomásra és az illusztrációkra vonatkozó részletadatokkal /képmelléletek, illusztrátorok felsorolása stb./o. Mindezek a részletek, amelyek önmagukban véve érdekesek és amelyeknek feltétlenül szerepelniük kell egy tudományos bibliográfiában, nem valók Franciaország vagy bármely másik nagy ország könyvtárainak általános katalógusába. Elegendő ha a címleírás a könyvek helyes jellemzését tartalmazza. Az a fontos, hogy a könyvek azonosságát kétségtelenül meg lehessen állapítani.

Ugyancsak a rövidség nyilvánvaló érdeke kívánja azt is, hogy a központi katalógusban mellőzzék a példányra vonatkozó sajátosságokat /kötés, a könyv eredetére vonatkozó megjegyzések, ex-libris vagy szelvényzetek/, mert ezek leírásának csak egy bizonyos könyvtár leltárában van helye. Ha azonban valamely leírt könyvpéldány nagyobb mértékben hiányos, erre a könyvet őrző könyvtár jelbetűje mellett egy szóval vagy jellel fel kell hívni a figyelmet. Kivételes esetekben bizonyos fajta könyveknél az így jelzett hiányok terjedelmét és helyét is fel kell tüntetni.

A központi címjegyzék, amely egyaránt különbözik valamely bibliográfiától és egy könyvgyűjtemény leltárától, végső soron egy nyilván- tartás egyszerűsített alakját fogja mutatni, s ez a forma felel meg a legjobban terjedelmének és gyakorlati céljának is. A kutató, aki a kutatás kezdetén megnézi a központi címjegyzéket, valóban csak azt akarja megtudni, hogy hol találja meg azt a könyvet, amelyre szüksége van, hogy ilymódon elkerülje a felesleges és fáradságos tapogatásokat. Ha a könyv tartalma érdekli, a címjegyzék néhány szava irányt mutat neki, s ha az egyes példányok sajátosságai iránt érdeklődik, legalább tudja, hová kell fordulnia erre vonatkozó felvilágosításért.

Egy központi katalógus címleírása még a nélkülözhetetlen adatokra korlátozva is az adatok nagy száma következtében hatalmas anyagot alkot, s nagy méretei sereg problémát vetnek fel. Azok, akik nem nagyon ismerik a munka technikai részleteit, kétségtelenül úgy vélik, hogy az anyag- nak a szerzők neve szerinti betűrendbe sorolása nem okoz nagyobb nehé-

séget. A könyvtárosoknak azonban nincs ilyen illuziójuk, vagy ha volt is, hamar elvesztették. Ők tudják, hogy nincs annál kényelmesebb feladat, mint tulajdonnevekről a helyesírás /vagy átírás/ szempontjából kifogástalan listát készíteni, megkülönböztetni a homonimákat és vég-eredményben mindent fontossága szerint figyelembevenni. Remélem, hogy egyik legközelebbi cikkemben példákon mutathatom be, melyek e téren a legjelentékenyebb hibaforrások.

Hogy könnyítsünk azokon, akiknek az lesz a dolguk, hogy a különböző könyvtárak által beküldött címleírásokat egyesítsék és csoportosítsák, úgy véljük, hasznos lenne a központi katalógust időrendi részekre tagolni. Már kifejtettük azt a javaslatunkat, amely szerint minden könyvtárban meg kellene valósítani ezt a felosztást. Már pedig, ami ezen a fokon helyesnek látszott előttünk, még indokoltabb lesz, ha arról van szó, hogy több száz könyvtár anyagát kell egyetlen jegyzékbe összeolvasztani.

Nem akarom újra kifejtetni az ilyen eljárás előnyeit, csupán arra hivatkozom, hogy a régi és a modern könyvek általában nem ugyanazt a közönséget vonzzák. A különféle tudományágak szakembereit csupán az új munkák érdeklik, ugyanígy a diákokat is, akiknek el kell sajátítaniuk valamely tudomány elemeit, valamint a kutatókat is, akiknek az a törekvésük, hogy hozzájáruljanak annak haladásához, s akik mindennek előtt ama kérdés legujabb állásáról kívánnak tájékozódni, amelynek elmélyítését célul tűzték ki. Ezzel szemben a régi könyvek a történészek birodalma, - a tények vagy az eszmék, a tudományok vagy a művészetek, vagy éppen a könyv történészei. Az említett kategóriákba tartozó dolgozók, akik gyakori olvasói a katalógusoknak, nem minden ijedség nélkül látják, hogy az őket érdeklő cikkek elvesznek a modern könyvkiadás túlszámolt termékeinek végnélküli felsorolásában. Egy általános katalógus írtolvasása, még ha az jól szerkesztett, sőt nyomtatott katalógus is, ma már olyan vállalkozás, amely előtt tétovázik az ember. Még a bizonyos korszakra korlátozott katalógusé is haláttalan és nehéz feladat marad. De ez legalább nem lesz lehetetlen feladat.

Ugy véljük, hogy a francia könyvtárak központi címjegyzékének /akár kartonlapokon, akár nyomtatott kiadványok formájában készül is/ a gyakorlatban három külön részből kellene állnia, mégpedig az ősnymtatványokat a régi könyveket és a modern könyveket felölelő részekből. A művek e három kategóriája nem a könyvek technikai jellegéhez, hanem minden bizonytalanság elkerülése érdekében időrendi határokhoz igazodnék. Ősnymtatványokon a most már csaknem általános gyakorlat szerint az 1501 előtti nyomtatványokat értenék, míg a régi könyvek kategóriájára az 1501-1800 közötti időre terjedne, a modern könyveké pedig a XIX. és XX. századra. Azt mondhatnák talán, hogy ezek a pontos időhatárok önkényesek. Nem található-e meg az ősnymtatvány külső formája még a XVI. század első éveiben, sőt évtizedeiben is? Azonban az egyszerűség kedvéért az 1500-as időhatár elfogadása mellett döntöttek. Az 1800-as időhatár is könnyen megokolható, talán még könnyebben is, mivel ez az

1/ A la recherche du livre ancien. [A régi könyv nyomában] - Accademie e Biblioteche d'Italia, XXI.évf. 5-6.sz. 1-8.lap.

időszak /az 1800-akat megelőző és követő néhány évet is beleértve/ minden téren a rohamos fejlődés és átalakulások kora, és ez a fejlődés a nyomdaművészet és nyomdaipar több terén is mutatkozott, így a tipográfiában, a papirgyártásban és a nyomási eljárások terén is. Az évszámok beszélnek magukért. 1800-ban öntötték a K ö z t á r s a á g a l k o t m á n y á n a k kinyomatására a Didot-féle új római antiquát, amely a mértani szigor legfelső fokát jelenti. A leydeni Luchtman testvérek 1804-ben intézték levelüket Renouard párisi könyvárus polgártársához, amelyben részletesen leírták azt az eljárást, hogyan lehet a mozgó betűket egyetlen lappá összeforrasztani. Ehhez a levélhez mellékelve volt az első stereotyp könyv /egy biblia/. 1800-ban állította fel Frédéric André Párisban a Pont-aux-Choux-utcában az első könyvnyomdát /melynek eljárása módját Aloys Senefelder fedezte fel 1796-ban/. 1795 és 1800 között szabadalmaztatta Louis Robert azt a gépkomplexumot, amely a papir végtelen szalagban gyártását tette lehetővé. Először Angliában alkalmazták /1802-1803/ ezt az eljárást, Franciaországban az első folyamatosan nyomó gép 1811-ben kezdett működni Anet közelében. A hengeres sajtógép megalkotására irányuló első kísérleteit Nicholson 1790-ben végezte, gyakorlatilag először 1812-ben alkalmazták /Koenig-sajtógép/. És nemsokára /1814/ az első gőz-sajtó /ugyancsak Koenig-féle/ óránként 1100 levonatot készített, míg a XVIII.sz. végén nem haladtak túl a 250-et. A szedési eljárások gépesítése valamivel később történt, de még mindég az új század első negyedébe tehetjük, minthogy William Church, a szedőgépek feltalálója, első szabadalmát 1822 február 18-án kapta.

Az ősnymtatványok jegyzéke kétségtelenül nehézségek nélkül elkészíthető. A XV.sz. könyvanyagának helyileg való elkülönítése igen sok könyvtárban már meg is történt: katalógusukat kiadták és róluk már központi jegyzékek is készültek. A könyvnyomtatás ez első termékeinek különös jellege és viszonylagosan csekély számuk eléggé indokolni látszik, hogy ezekkel különlegesen járjunk el.

Ezt a kérdést tehát mellőzzük, s az 1500 utáni nyomtatványok nagy tömegének két csoportba való felosztását vesszük fontolóra. Ez a felosztás először talán nem fog nagyon célszerűnek látszani, s még akkor is, ha idővel kiderül, hogy feltétlenül szükséges, attól lehet tartani, hogy eleinte ellenvetésekre fog találni. Lesznek majd, akik szóvá teszik, hogy sok bibliográfiai tétel kétfelé lesz vágva, vagy éppen háromra, amikor ősnymtatványról van szó, hogy egyes szerzők, ha szabad így mondani, elevenen kettévágtatnak /azok, akik a XV.század végén és a XVI.század elején is, vagy akik a XVIII.század végén is, a XIX.század elején is irtak és jelentettek meg műveket/, s végül azt, hogy mindazok a régi írók, akiknek művei új kiadásokban is megjelentek, mind a két - vagy három - jegyzékben is szerepelni fognak. De ez a hátrány sem jelentékeny. Arra fog zsugorodni, hogy ha valaki teljes listáját akarja elkészíteni a Franciaország könyvtáraiban őrzött kiadásoknak, akkor három helyen kell kutatnia. Ám az ilyen kutatásnak csak előnyére válhatik, ha több időben történik, főleg ha egy klasszikus íróra vonatkozik, kinek kiadásai százakra rúgnak, mint például Aristoteleséi. S hozzá tehetjük, hogy az olvasók túlnyomó nagy többsége az ilyenféle íróra vonatkozó bibliográfiában csak az újabb kritikai kiadásokat fogja

figyelembe venni, ami pedig azt a néhány kutatót illeti, akit a szöveg és az egyes kiadások története érdekel, mindenekelőtt arra lesznek kíváncsiak, hogy melyek és hol találhatóak a régi kiadások. Ezek is, azok is tapasztalni fogják, hogy a két katalógus, a régire és modernre való elkülönítés nagy mértékben megkönnyíti munkájukat. Ha később a katalógust talán kinyomatják, még szembeötlőbb lesz a két külön részre választás előnye, minthogy mind a két rész külön is megszerezhető, ami egy-egy korszak specialistáját költségtöbblettől és felesleges teher-től kíméli meg.

Technikai szempontból a katalógusnak kor szerinti részekre választása jelentékeny előnyököt fog nyújtani, melyek közül az első az lesz, hogy a címleírás megszerkesztésénél alkalmazkodni lehet a leírandó anyag sajátosságaihoz. Nem alaptalan az a vélemény, hogy egy katalógusnak alakjában a lehető legegységesebbnek kell lennie. Ha már egyszer megállapították a címleírás szerkezeti kritériumai, ezek gyakorlati szabályokká válnak. Másfelől azonban az egyszersmindenkora felállított szabályokhoz való igazodás igen veszélyez, amikor e szabályokat igen különböző jellegű tárgyakra kell alkalmazni. Ami az ősnymtatványokat illeti, nyilvánvaló, hogy leírásuknál nem fogják a ma használatos kartográfia szabályait alkalmazni, de felmerülhet az a kérdés, hogy nem volna-e szintén helyénvaló különbséget tenni a tekintetben "rég" könyv /1501 és 1800 között nyomtatott/ és "modern" /ez utóbbi év után nyomtatott/ könyv között. Nem kétséges, hogy szükségszerűen el kell érkeznii ehhez a megkülönböztetéshez, s ennek jeleit máris észleljük. A párisi Bibliothèque Nationale-ban például a cédulakatalógust más módszerrel szerkesztik a gyarapításnál, mint a nyilvántartó szolgálatban. Meggyőződhetünk erről ha a Bibliographie de la France címleírásait egybevetjük a Catalogue général des livres imprimés címleírásaival, mert az előbbiek inkább a korunkbeli könyvkiadás termékeinek leírásához igazodnak, míg az utóbbiak azon könyvek leírásához, amelyek a régi Bibliothèque du Roi anyagát képezték.

Az általunk választott példa talán nem eléggé meggyőző, minthogy a Bibliothèque Nationale általános leltára a régi és a modern könyveket egyaránt felöleli, azonban elvként fogadhatjuk el, hogy az e két kategóriába tartozó könyveket két különböző módszer szerint jellemezzük, legalább is a formátumok meghatározása tekintetében. A végtelen papiros feltalálása óta a könyvek nagy részénél a formát már csak önkényesen jelölik a régi nomenklaturával élve 4°, 8°, stb. méretűnek, Amióta nem ívekben gyártják a papirost, ezek a megjelölések értelmüket veszítették, s helyükbe célszerűen a könyv méreteinek milliméterekben való megjelölése lépett, amit ma mellőzhetetlennek tartanak, míg a réti megjelölését már csak ezen felül adják meg, ha ugyan el nem hagyják. Viszont a régi könyv alakját a réti határozza meg, méretei egyáltalán nem érdekelnek. A méretük különben is erősen függ a margótól, másképen mondva: a könyvkötők kisebb vagy nagyobb kíméletlenségétől.

A címek rövidítése és az impresszum teljes közlése tekintetében hasonló megkülönböztetés volna helyénvaló. De anélkül, hogy a részletekbe mennénk, mindjárt végső eredményeinket, illetőleg óhajításunkat fogjuk itt megfogalmazni.

1. Ami a modern könyveket illeti, úgy véljük, hogy leírásuknak szigorú és pontos szabályokhoz kellene igazodnia. Kitűnő eljárás lenne, ha a címléírás különböző elemeit: a szerzők, előszóírók vagy munkatársak vezeték- és keresztnévét, a címet és alcímet, a kiadók és nyomdászok nevét és az évszámot külön erre a célra előnyomott rovattérbe írának be. Ha ezek az adatok mindég ugyanarra a helyre kerülnek /s e hely üresen marad, ha az adat hiányzik/, tökéletesen homogén kartonok birtokába jutunk, amelyeket azután könnyű lesz a legrövidebb idő alatt szétvetni akár a szerzők neve, akár a címek, vagy a kiadás helye vagy éve szerint.

Ezek az előnyomott rovatterekkel ellátott kartonok a legtöbb nyilvános könyvtár olvasóinak rendelkezésére bocsátott kéri lapokhoz hasonlítanak, azzal a különbséggel, hogy rajtuk minden adat szerepelne, amelyre egy tökéletes címléíráshoz szükség van. A római Nemzeti Könyvtár már majdnem egy félévszázad óta ilyen előnyomott cédulákat használ, s ennek használatát - éppen egy központi címjegyzék szerkesztését tartva szem előtt - minden olasz könyvtárra kiterjesztették.

2. Míg a modern könyvek címléírásánál követésre méltónak tartjuk az olasz példát, addig a régi könyvek esetében előnyösebbnek véljük az előnyomott rovatterek mellőzését, mivel ezeknél a leírásoknak hosszabbaknak kell lenniök és nem lehet őket olyan szigorú szabályoknak alávetni. Egyes XVI. századbéli könyvek technikai szempontból teljesen vagy részben megőrizték az ősnymtatvány jellemző vonásait. Sok olyan könyvnek, amelyet a század első éveiben nyomtak, vagy olyan városokban készültek, ahová csak később jutottak el a nyomdatechnika új vívmányai, még nincs címlapjuk: más könyvek címlapja hiányos, nincs rajta impresszum vagy évszám, s a hiányzó adatok kolofonban szerepelnek. Magától értetődik, hogy mindezeket a műveket sajátosságaiknak megfelelően kell feldolgozni.

A központi címjegyzék két részlegre való osztásának előnye - végül - az is, hogy a központi címjegyzék keretébe felvett könyvtárak azt a hatalmas munkát, amelyet számukra egész cimanyaguk lemásolása jelent, két időszak alatt végezhetik el s természetesen a hasznosabb munkafolyamattal kezdenek. Azok a könyvtárak, amelyek egyik vagy másik tudományág újabb irodalmát tartják számon, régi könyvállományuk azonban csak közepes, későbbre halaszthatják a központi címjegyzék "rég" szakasza készítésében való közreműködésüket. Az ellenkező eset szintén elő fog fordulni: vannak régóta fennálló és nem gyarapodó muzeális könyvtárak, amelyeket teljesen mentesíteni lehetne a modern címjegyzékben való szerepléstől.

Az egyes könyvtárak által végzendő munka minőségét tehát bizonyos mértékig könyvállományuk jellege és személyzetük hozzáértése határozhatja meg. Ezzel szemben az egyes könyvtárak által szolgáltatott anyag összegyűjtésén és osztályozásán dolgozó központi szervnek egyidejűleg kell végezni minden feladatot. E feladatok terjedelmük és nehézségük tekintetében nem egyformák és többféle módszer alkalmazását teszik szükségessé.

Az 1800 előtt nyomtatott művek teljes száma /az incunabulumokat leszámítva/ nem éri el a három milliót, míg 1801-től napjainkig 12 millió-

nál több, vagyis négyszerannyi nyomtatott mű jelent meg, s mi több, a könyvtermelésben nem mutatkoznak a hanyatlás jelei, a modern könyvek hatalmas tömege folytonosan növekszik.

Ezek olyan tények, amelyek a központi címjegyzék mindkét része számára megszabják szerkesztésük, szervezésük, sőt terjesztésük módasereit is. Ahhoz, hogy ezek a hatalmas címgyűjtemények minden felé kielégíthessék a velük szemben támasztott igényeket, nem maradhatnak meg örökké kartoték formájukban, amelybe csak Párisban lehet betekinteni, vagy csak levelezés útján lehet használni. Bármilyen korainak tűnhetik is, már most foglalkozni kell közzétételük kérdésével.

Egy élő könyvtár katalógusa s még inkább egy központi címjegyzék soha sincsen befejezve. Mindég folytatni kell tehát a munkát mind a "régi", mind a "modern" könyvek viszonylatában, mivel a régi könyvek állománya is tovább gyarapodik új szerzeményekkel, s nem lehet előre látni, mikor szűnik meg ez a gazdagodási folyamat. Mindazonáltal a két csoportnál a szerzeményezés üteme nem egyforma. Egyik időbelileg nyitva áll, a másik egy zárt birodalom. Egyiknél az a probléma, hogy számontartsuk a túlaradó termelést, a másiknál az, hogy kitöltsük a bár tekintélyes, de mégis számbavehető hiányokat. Ebből következik, hogy a két címjegyzék megjelenése után kiegészítéseiknek nagyon eltérő időközökben kell megjelenniük. A modern címjegyzék egyrészt a multa vonatkozó kiegészítésekkel, másrészt a megjelenését követő évekre vonatkozó pótlásokkal fog gazdagodni. A kiegészítéseket és pótlásokat két évenként lehetne kiadni - minden tíz évben egy összefoglaló kötettel. A régi katalógus csak kiegészítéseket kívánna, ami különböző időközökben jelenhetné meg, az új szerzemények mennyisége szerint.

Végeredményképen a francia könyvtárak központi címjegyzéke /és semmi akadálya sincs annak, hogy ezt a megoldást más országokban is átvegyék/ két teljesen különálló segédeszközre kell, hogy tagolódjék - nem számítva az ősnymtatványok címjegyzékét, amely különösen kényes, de nagy részében már elvégzett munkát jelent, s amellyel kapcsolatban, szerény méretei miatt nem merülnek fel ugyanazok a szervezési problémák. Ez a két segédeszköz eleinte, és kétségtelenül elég hosszú ideig, két kartoték lesz, majd utána két nyomtatott kiadvány. A modern címjegyzék címleírásait szigorú szabályok szerint kell szerkeszteni, ha ugyan nem előrajzolt rovattekerekkel. A könyvanyagot szigorú rend szerint kell feldolgozni és ha rákerül a sor, elég gyors időközökben közzétenni. Viszont a régi könyvek címleírása sokkal differenciáltabb és bővebb lehet. A kétféle jegyzék közül az egyik a régi Franciaország bibliográfiai kincsesházáról fog képet adni, a másik egy élő és haladó világ műveltségét tükrözi majd.

- Libri, 1954. 2.sz. 162-171.lap.